ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Λοιπόν, κύριε Πρόεδρε, εσείς δὲν κουράζεστε ποτέ;

«ΚΟΙΤΑΞΕ, ΞΕΡΩ ΚΑΙ ΓΕΜΙΖΩ ΤΙΣ ΜΠΑΤΑΡΙΕΣ ΜΟΥ...»

«Ἂν δὲν μὲ ἔλεγαν Παπανδρέου, ἡ καριέρα μου σὰν οἰκονομολόγου θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἴδια. Ἡ ἐπιστημονική μου σταδιοδρομία δὲν θὰ ἄλλαζε, γιατὶ στὴν Ἀμερικὴ τὸ ὄνομα Παπανδρέου δὲν ἔλεγε τίποτα. Ὅμως, ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία μπῆκα στὴν πολιτικὴ καὶ ἀσφαλῶς τὰ πρῶτα μεγάλα μου βήματα, καθορίστηκαν ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ ὅτι ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἦταν ἀρχηγὸς τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Μ᾽ αὐτὴ τὴν ἰδιότητα ἔζησα ἀπὸ κοντὰ πολλὲς φάσεις τῆς πολιτικῆς του ἱστορίας, τὶς μεγάλες του στιγμές, τὶς ἐπαφές του μὲ τὸ λαό...».

ΠΡΩΙ τῆς περασμένης Κυριακῆς. Στὸν πρῶτο ὄροφο τοῦ ξενοδοχείου «Ἀβέρωφ» στὸ Ρίο. Ἔβρεχε ὅλη τὴ νύχτα καὶ φυσάει ὅπως σὲ χειμωνιάτικη μέρα. Στὸ διάδρομο δεκάδες ἄπλοι καὶ ἐπώνυμοι ἄνθρωποι τῆς Ἀχαΐας ἔχουν συρρεύσει καὶ πολιορκοῦν τὸ δίκλινο δωμάτιο ποὺ μένει ὁ Πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ μὲ τὴ σύζυγό του. Ὅλοι θέλουν νὰ σφίξουν τὸ χέρι τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου, νὰ τοῦ ἀπευθύνουν ἕνα χαιρετισμό, νὰ ποῦν μιὰ κουβέντα συμπαράστασης, ὅπως τὴ νιώθουν. «Εἴμαστε μαζί σου, Πρόεδρε». Καὶ ἄλλος: «Εἶσαι γίγαντας, πάει τέλειωσε...».

Ἀρχίζει νὰ ψιλοβρέχει. Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβέρνησης κ. Εὐάγγ. Ἀβέρωφ ἔχει προειδοποιήσει «Ἕλληνες φυλαχτεῖτε ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Παπανδρέου». Κι ἔχει δίκιο. Γιατὶ λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὴν κουβέντα μας, προτιμῶ τὴ ζακέτα μου καὶ ἀρνοῦμαι νὰ ἀκολουθήσω τὸν κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου στὴν παγερὴ παραλία, γιὰ τὸ καθημερινό του μπάνιο. Ἐγὼ κρυώνω καί... φυλάγομαι.

Ὁ ἐπιταχυντὴς τοῦ μαγνητόφωνου, μὲ ξαναπάει στὴν ἀρχὴ τῆς κασέτας καὶ τῆς συζήτησης μὲ τὸν κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου, ποὺ τέλειωσε πρὶν μισὴ ὥρα. Εὐπροσήγορος, ζεστὸς καὶ ἀνοιχτὸς σὲ κάθε ἐρώτημα ὁ Πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ, εἶναι ἕτοιμος νὰ δώσει μιὰ συνέντευξη διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς «συνηθισμένες», νὰ ἀπαντήσει σὲ κάθε πρόκληση τοῦ «συνήγορου τοῦ διαβόλου», ποὺ λέγεται δημοσιογράφος.

— Καὶ τοῦ διαβόλου καὶ τῆς Δεξιᾶς κι ὁποιου τριβόλου θές, παρατηρεῖ μὲ ἀφοπλιστικὴ ἄνεση.

Γιὰ τὸ μόνο τὸ ὁποῖο χρειάζεται νὰ σιγουρευτεῖ πρὶν ἀπὸ τὴ συζήτησή μας εἶναι ὁ ἀναπτήρας μὲ τὸν ὁποῖο ἀνάβει, κάθε τόσο, τὴν πίπα του.

— Κύριε Πρόεδρε, οἱ ἀντίπαλοί σας προσπαθοῦν συχνὰ νὰ δώσουν σ᾽ ἐσᾶς καὶ στὸ ΠΑΣΟΚ μιὰ διάθεση προχειρότητας καὶ αὐτοσχεδιασμῶν τῆς στιγμῆς. Ὡστόσο, τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἔχετε μιὰ καθημερινὴ δραστηριότητα φοβερή, περνάει ἀπὸ πάνω σας ἕνας σημαντικὸς φόρτος δουλειᾶς καὶ μάλιστα πολὺ ὑπεύθυνης. Ἐπιπλέον μπορῶ νὰ πῶ ὅτι τὸ ἐνεργητικό σας σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις καὶ τὶς ὁμιλίες ὡς τὶς ἐπαφὲς μὲ διεθνεῖς προσωπικότητες εἶναι καὶ ποσοτικὰ ἐντυπωσιακό. Πῶς ἔχετε ὀργανώσει τὴ ζωή σας κ. Πρόεδρε, μὲ ποιὸ σύστημα ἐργάζεστε καὶ πόσο εἴστε ἱκανοποιημένος ἀπὸ αὐτό;

— Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ σοῦ πῶ ξεκινώντας, εἶναι ὅτι δουλεύω διαρκῶς. Δὲ θυμᾶμαι ἡμέρα στὴ ζωή μου, ἰδιαίτερα ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισα τὴν ἐπιστημονική μου καριέρα, ποὺ νὰ μὴ διάθεσα τὶς περισσότερες ὧρες μου σ᾽ αὐτὸ ποὺ λέμε δουλειά, εἴτε εἶναι ἐπιστήμη, εἴτε πολιτικὴ δραστηριότητα. Μὲ βοήθησαν πολὺ δυὸ πράγματα. Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ μὲ τὴ συμπαράσταση τῆς Μαργαρίτας καὶ ἡ ἀποχή μου ἀπὸ κοσμικὲς ἐκδηλώσεις μὲ τὶς χαμένες ὧρες. Θὰ μποροῦσα νὰ πῶ ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι ἐλάχιστες οἱ ὧρες ποὺ διαθέτω καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου ἀκόμα. Μόνο τὸ φαγητὸ τὸ μεσημέρι κι αὐτὸ ὄχι πάντα.

— Καὶ τὸ κολύμπι τὸ πρωί...

— Ναί, καὶ τὸ πρωὶ τὸ κολύμπι, ποὺ δυστυχῶς δὲ διαρκεῖ ὅλο τὸ χρόνο. Ἀλλὰ τὸ ἀναπληρώνω τὸ χειμώνα μὲ ἄλλου εἴδους ἀσκήσεις. Περπάτημα, λίγο τρέξιμο, γυμναστική. Πάντως, τοὺς περισσότερους μῆνες τοῦ χρόνου, πρὶν ξεκινήσω τὴν ἡμέρα μου, κάνω ἕνα γερὸ κολύμπι, ἕνα εἰκοσάλεπτο περίπου, κι αὐτὸ μὲ ὠφελεῖ πολύ. Ἡ πρώτη μου δουλειὰ ὅταν ξαναγυρνῶ στὸ γραφεῖο, στὸ Καστρί, γύρω στὶς ἐννιά, εἶναι ἡ ἀνάγνωση τοῦ Τύπου. Συστηματικὰ τώρα, γιατὶ ἔχω ρίξει ἀπὸ πρὶν μιὰ πρώτη ματιά. Ὅλες τὶς ἑλληνικὲς ἐφημερίδες τὶς διαβάζω μόνος μου. Γιὰ τὸ διεθνῆ Τύπο, ἔχουμε ἐφαρμόσει ἕνα σύστημα ἀρκετὰ ἱκανοποιητικό. Σημειώματα καὶ τσεκαρίσματα στὸ «Μόντ», στοὺς «Τάιμς» καὶ λοιπά, νὰ διαβάσω ἐκεῖνο, νὰ προσέξω αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἢ κάποια ἀνταπόκριση. Ἕνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ χρόνου μου τὸ πρωὶ εἶναι τὸ τηλέφωνο, ὅπου ἐνημερώνομαι γιὰ ὅ,τι χρειάζεται, κάνω διάφορες ἐπαφὲς μὲ δημοσιογράφους καὶ ἄλλους παράγοντες, δίνω μιὰ πρώτη ἀπάντηση κάνω συνεννοήσεις.

»Ὑπάρχουν ἔπειτα τὰ ραντεβού, οἱ ἀναγκαῖες συναντήσεις, ἐπαφὲς καὶ συνεργασίες. Ἀπὸ τοὺς ξένους πρέσβεις στὴν Ἀθήνα, ποὺ βλέπω πολὺ συχνὰ καὶ συζητῶ μαζί τους, ὡς τὶς συσκέψεις μὲ στελέχη. Τὰ ραντεβού μου αὐτὰ κινοῦνται μὲ ρυθμὸ πέντε περίπου τὴν ἡμέρα καὶ δὲν εἶναι ὀλιγόλεπτα, χρειάζονται ἀρκετὸ χρόνο τὸ καθένα.

— Τί ἄλλο ὑπάρχει σὰν καθημερινὴ δραστηριότητα καὶ προγραμματισμός;

— Ὅλη ἡ σημερινὴ πολιτικὴ δραστηριότητα στὰ πλαίσια τοῦ ρόλου τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ τῶν προοπτικῶν του, ποὺ εἶναι δραστηριότητα ἀπαιτητικὴ καὶ χρονοβόρα. Δὲ μοῦ ἀφήνει σχεδὸν κανένα περιθώριο χρόνου, γιατὶ φτάνει καὶ συχνὰ ξεπερνᾶ τὶς 15 ὧρες ἀπασχόλησης τὴν ἡμέρα. Συμμετέχω στὸ Ἐκτελεστικὸ Γραφεῖο, κι αὐτό, ξέρεις, εἶναι μιὰ δουλειά, ποὺ ἀπαιτεῖ ὄχι μόνο τὶς ὧρες ποὺ συνεδριάζουμε, ἀλλὰ πολὺ χρόνο σὲ ἐνημέρωση, ἐπεξεργασία στοιχείων, ἐπαφὲς — προετοιμασία γενικά.

»Ὑπάρχουν οἱ συνεργασίες μὲ τοὺς βουλευτές, τὰ ζητήματα καὶ θέματα ἐργασίας τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ὁμάδας. Καὶ μπορῶ νὰ πῶ ὅτι, ἂν καὶ ἐγὼ θὰ ἤθελα νὰ ἀσχολοῦμαι περισσότερο χρόνο μὲ τὴν Κοινοβουλευτικὴ Ὁμάδα καὶ τὴ δραστηριότητά της, ἡ παρουσία μας στὴ Βουλὴ καθημερινὰ καὶ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα ἦταν πολὺ ἱκανοποιητική. Ὑπάρχουν ἀκόμα οἱ διεθνεῖς σχέσεις τοῦ Κινήματος, οἱ διεθνεῖς ἐπαφές, τὰ ταξίδια, οἱ ξένες ἀντιπροσωπεῖες. Εἶμαι στενὰ συνδεδεμένος μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ Διεθνῶν Σχέσεων τοῦ Κινήματος, ποὺ μὲ τηρεῖ συστηματικὰ ἐνήμερο πάνω στὶς ἐξελίξεις. Θέλεις κι ἄλλα;

— Ναί, βέβαια. Ὑπάρχουν ἀκόμα οἱ περιοδεῖες, οἱ ὁμιλίες, οἱ συνεστιάσεις, οἱ κάποιες ἀναγκαῖες οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις. Παρὰ τὸ γεγονὸς κ. Πρόεδρε ὅτι τὸ παράπονο τῶν παιδιῶν σας εἶναι ὅτι ἐνῶ ζεῖτε μαζί τους ὅλη μέρα στὸ Καστρί, σᾶς βλέπουν ἐλάχιστα. Εἶναι κατάδηλο ὅτι τέτοιας ποιότητας καὶ ποσότητας πολιτικὴ δραστηριότητα, δὲ βγαίνει πέρα χωρὶς μέθοδο καὶ σύστημα. Ὅμως μιὰ ἐρώτηση: Πόσο ἐπιστήμονας παραμένει σήμερα ὁ καθηγητὴς τῶν Οἰκονομικῶν, πόσο συστηματικὰ παρακολουθεῖτε τὶς ἐξελίξεις σ᾽ αὐτὸ τὸν τομέα;

— Ἂν θέλω νὰ εἶμαι αὐστηρὸς μὲ τὸν ἑαυτό μου, θὰ πρέπει νὰ πῶ ὅτι ὁ ἐπιστήμονας Ἀνδρέας Παπανδρέου, δὲν ἐνημερώνεται ἱκανοποιητικὰ — ὅπως εἶχε μάθει καὶ ὅπως νομίζει ὅτι πρέπει. Εἶναι φυσικό, ξέρεις, κάτω ἀπὸ τὶς τρομερὲς πιέσεις ποὺ ἔχω, νὰ μὴ μοῦ δίνεται εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσω τὴν τεχνικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης μου. Τὰ εἰδικὰ ἄρθρα, ὅλα τὰ βιβλία, τὶς εἰδικὲς ἀπόψεις — τὴ φιλολογία μιᾶς ἐπιστήμης ποὺ λέμε.

»Ὅμως, ὑπάρχει μιὰ ὄψη τῶν οἰκονομικῶν, ποὺ παρακολουθῶ συστηματικὰ καὶ μπορῶ νὰ πῶ πολὺ καλά. Εἶναι ἡ οἰκονομικὴ πορεία τῶν μεγάλων βιομηχανικῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, εἶναι τὰ προβλήματα ἀνάπτυξης Βορρᾶ καὶ Νότου, εἶναι οἱ ἐξελίξεις στὸν Τρίτο Κόσμο, εἶναι ὁ ἀραβικὸς χῶρος. Παρακολουθῶ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς πολιτικῆς πράξης καὶ τῆς πολιτικῆς ἀπόφασης, γιατὶ αὐτὴ ἡ ὄψη εἶναι ποὺ μὲ ἐνδιαφέρει, ποὺ μοῦ χρειάζεται σήμερα περισσότερο. Δύσκολο, πολὺ δύσκολο κι αὐτό, ἀλλὰ τὰ καταφέρνω.

«Γιὰ νὰ παίξει κανεὶς σημαντικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ ζωὴ μιᾶς χώρας ὅπως ἡ Ἑλλάδα, μὲ τὰ τόσα προβλήματα, ἀπαιτοῦνται πολλὲς δυνάμεις. Τὰ βιολογικὰ ὅρια πρέπει νὰ εἶναι ψηλὰ γιὰ νὰ μπορέσεις νὰ τὸ ἀντέξεις. Γιατὶ ἀδειάζει κανεὶς σύντομα, ἂν δὲν ἀναζωογονεῖται ἀπ᾽ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ δραστηριότητα, ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμο. Μ᾽ ἐμένα, συμβαίνει ἀκριβῶς αὐτό...».

— Κύριε Πρόεδρε, κάθε φορὰ ποὺ ἔρχομαι στὸ γραφεῖο σας στὸ Καστρί, βλέπω στὸ εἰδικὸ ράφι ποὺ ἔχετε τῶν «πρὸς ἀνάγνωση», πολλὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα βιβλία, ποὺ ἀγοράζετε ἢ σᾶς στέλνουν. Δὲ θυμᾶμαι αὐτὸ τὸ σωρὸ ποτὲ νὰ μικραίνει καὶ ἀπορῶ πῶς προλαβαίνετε νὰ ἐνημερώνεστε, νὰ τὰ ξεφυλλίζετε ἔστω...

— Κοίταξε, τὰ χρονικὰ περιθώρια εἶναι μικρὰ καὶ δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι εἶμαι καλὸς ἀναγνώστης ὅλων αὐτῶν τῶν βιβλίων ποὺ ξεδιαλέγω. Ἂν δὲ διαβάσω ὅμως κάποιο ἀπὸ αὐτά, θὰ τοῦ ρίξω μιὰ ματιά, θὰ σταματήσω σὲ κάποιο κεφάλαιο ποὺ μὲ ἐνδιαφέρει.

— Αὐτὸ γιὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ βιβλία τὰ πολιτικά. Ἡ παλιὰ καλή σας ἐνημέρωση πάνω στὴν πεζογραφία καὶ τὴν ποίηση, ποὺ βρίσκεται; Προχωρεῖ ἱκανοποιητικά;

— Ἐπιλεκτικὰ καὶ θὰ ἔλεγα μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ὅλο καὶ λιγότερο. Καὶ δὲ σοῦ κρύβω ὅτι αὐτὴ ἡ ἔλλειψη, ὅπως τὴ νιώθω ἐγώ, μοῦ κοστίζει. Ὄχι, δὲ μπορῶ νὰ πῶ ὅτι εἶμαι καλὰ ἐνημερωμένος πάνω στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ καὶ παγκόσμια λογοτεχνία.

— Κύριε Πρόεδρε, ὅσες φορὲς δὲν ἀποδίδει ἡ κινδυνολογία σὲ βάρος σας, ἐπιστρατεύονται — στὸ παρελθὸν πιὰ — ἄλλα τεχνάσματα. Ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου δὲν ἔχει ἄριστη ὑγεία καὶ τὰ λοιπά. Ἕνας συνεργάτης σας, ποὺ μιλούσαμε πρὶν ἀπὸ λίγο, σᾶς ἀποκάλεσε «χαλκέντερο» καὶ ἄνθρωπο μὲ σιδερένια ὑγεία. Αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι ἀναμφισβήτητο, ἂν λάβει ὑπόψη του κανείς, κάτι ποὺ μοῦ ἔχει κάνει ἐντύπωση στὰ ταξίδια σας. Κάνετε ἕνα πολύωρο ταξίδι στὴ Σπάρτη ἢ στὴ Λάρισα λ.χ. Μετὰ ἀπὸ λίγο «ταλαιπωρεῖστε» μιὰ μιάμιση ὥρα στὸ μπαλκόνι, σὲ λίγο σᾶς παραλαμβάνουν οἱ δημοσιογράφοι καὶ σᾶς ταλαιπωροῦν ἄλλη μιὰ ὥρα. Στὴ συνέχεια εἶστε ὑποχρεωμένος νὰ πᾶτε σὲ κάποια κομματικὴ συνεστίαση ποὺ ὑπάρχει. Ἐκεῖ ἐκφωνεῖτε ἕνα λόγο, ποὺ ἔχει πάντοτε κάτι τὸ οὐσιαστικό, τρῶτε σχετικὰ σύντομα καὶ ἀρχίζουν ἑκατοντάδες χειραψίες, συστάσεις, κουβέντες κ.λπ. Μοῦ κάνει ἐντύπωση, αὐτὸ τὸ ἄδειασμα τοῦ ἑαυτοῦ σας τὸ πρωτοφανές, κάπου δέκα δώδεκα ὧρες συνέχεια...

— Οἱ μπαταρίες μου θὲς νὰ πεῖς...

— Θέλω νὰ πῶ, ὅτι ἐμεῖς σᾶς βλέπουμε ὅλες αὐτὲς τὶς ὧρες καὶ κουραζόμαστε. Μ᾽ ἐσᾶς τί γίνεται, ποιὰ εἶναι τὰ βιολογικά σας ὅρια;

— Κοίταξε, θὰ σοῦ ἀπαντήσω μὲ τὸ ἑξῆς: Γιὰ νὰ παίξει κανεὶς ἕναν ἐνεργὸ καὶ σημαντικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ ζωὴ μιᾶς χώρας ὅπως ἡ Ἑλλάδα, μὲ τὰ τόσα προβλήματα, ἀπαιτοῦνται πολλὲς δυνάμεις. Τὰ βιολογικὰ ὅρια πρέπει νὰ εἶναι ὑψηλά, γιὰ νὰ μπορέσεις νὰ τὸ ἀντέξεις. Γιατί,, πραγματικὰ ἀδειάζει κανεὶς σύντομα, ἂν δὲν ἀναζωογονεῖται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ δραστηριότητα, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμο, μὲ τὸ λαό. Μ᾽ ἐμένα συμβαίνει ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ ἀπόδειξη, ὅπως λὲς κι ἐσύ, τὸ ὡράριο στὶς περιοδεῖες μου. Ὕστερα ξέρεις, ὑπάρχει μιὰ προσωπικὴ παράδοση στὸ θέμα αὐτό, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς πανεπιστημιακῆς μου καριέρας. Οὐδέποτε στὰ πανεπιστήμια ὅση ἀπασχόληση καὶ νὰ εἶχα — καὶ εἶχα πάντοτε μεγάλη — δίδαξα τὸ ἴδιο μάθημα ἢ τὸ ἴδιο μάθημα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Οὐδέποτε εἶπα στοὺς φοιτητές μου νὰ ἀγοράσουν τὰ βιβλία μου γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν στὸ μάθημά μου, οὔτε τὰ ἀνάφερα κάν. Καὶ οὐδέποτε ἔκανα παράδοση μὲ βάση τὶς περσινὲς σημειώσεις, τὴν περσινὴ βιβλιογραφία. Ναί, πράγματι, κάθε φορὰ στὴν ἐπαφή μου μὲ τὸν κόσμο, εἴτε εἶναι σχολεῖο, εἴτε συγκέντρωση ἢ συνεστίαση, προσπαθῶ νὰ δώσω κάτι περισσότερο, κάτι παραπάνω. Νὰ δῶ ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία τὸν τρόπο ποὺ θὰ ἀντιδράσει ἕνα ἄλλο ἀκροατήριο. Καὶ ξέρεις, χαίρομαι πραγματικὰ αὐτὴ τὴν ἐπαφή, ὅταν ἔχω κάτι νέο νὰ πῶ — ὄχι πάντα, ἀλλὰ πολὺ συχνά.

— Ἕνα ἄλλο ἐρώτημα κύριε Πρόεδρε ἀπὸ τὴ συνηγορία τοῦ διαβόλου. Πόσο σᾶς ἀρέσει ἡ πρωθυπουργία, πόσο φιλόδοξος εἶστε σχετικά;

— Κοίταξε, ὅπως ἔχουμε ξαναπεῖ, ἂν ἀποκλειστικὸς στόχος μου ἦταν νὰ γίνω πρωθυπουργὸς κάποιας κυβέρνησης, αὐτὸ μπορῶ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι θὰ ἦταν πολὺ εὔκολο, ἀπὸ τὴν προδικτατορικὴ περίοδο κιόλας. Οὔτε ἦταν, οὔτε εἶναι στόχος μου νὰ γίνω πρωθυπουργός. Γιὰ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ γιὰ μένα ἡ πρωθυπουργία εἶναι τὸ μέσον, δὲν εἶναι ὁ σκοπός. Βεβαίως καὶ στοχεύουμε στὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας γιατὶ ἡ «Νέα Δημοκρατία» ἔχει ὁδηγήσει τὸν τόπο στὸ μὴ παρέκει. Γενικὰ μιλώντας, πιστεύω ὅτι καὶ σὰν ἀντιπολίτευση μπορεῖς νὰ προσφέρεις σημαντικὰ πράγματα. Τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχει αὐτὸ τὸ ἐνεργητικό.

Ὅμως ἂν θέλει κάποιος νὰ προσφέρει ἔργο δημιουργικό, νὰ ἐπηρεάσει σημαντικὰ τὶς ἐξελίξεις, αὐτὸ ἀπαιτεῖ νὰ κυβερνᾶ. Ἀπαιτεῖ, σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο ἂν θές, νὰ ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὴ θέση τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ποιὰ πρωθυπουργία ὅμως; Τὴν πρωθυπουργία ποὺ δὲν εἶναι ὑποθηκευμένη. Αὐτὸ γιὰ μένα προσωπικά, εἶναι ἀπαράδεκτο. Τέτοιος πρωθυπουργὸς θὰ μποροῦσα νὰ εἶχα γίνει ἀπὸ χρόνια, ἂν ἤθελα νὰ συμβιβαστῶ. Ὅμως δὲν τὸ ἔκανα ποτέ, ὅπως δὲν πρόκειται νὰ συμβιβαστῶ ποτέ. Ὅπως δὲν συμβιβάστηκαν ὅλοι ὅσοι ἀποτελοῦν σήμερα τὸ ΠΑΣΟΚ. Στελέχη καὶ λαός. Καὶ πιστεύω ἀκριβῶς ὅτι ὁ δυναμισμὸς τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ μεγάλη του ἐπιρροὴ καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη ὀφείλεται ἀκριβῶς σ᾽ αὐτὸ τὸ γεγονός. Ὅτι δὲν συμβιβαστήκαμε ὅτι ἔχουμε γραμμή, ὅτι ξέρουμε τί θέλουμε, ὅτι δὲν μετακινούμαστε μὲ βάση ἄμεσα κέρδη καὶ ἀξιώματα. Ὅτι θὰ πορευτοῦμε μαζὶ μὲ τὸν λαό, ἀσκώντας τὴν ἐξουσία γιὰ τὸ δικό του συμφέρον.

— Κύριε Πρόεδρε, ἂν δὲν σᾶς ἔλεγαν Ἀνδρέα Παπανδρέου, ἀλλὰ «Ἀνδρέα Χι», ποιὸ νομίζετε ὅτι θὰ ἦταν τὸ πολιτικό σας μέλλον;

— Ἡ καριέρα μου σὰν οἰκονομολόγου θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἴδια. Ἡ ἐπιστημονική μου σταδιοδρομία δὲ θὰ ἄλλαζε. Γιατὶ στὴν Ἀμερική, τὸ ὄνομα Παπανδρέου — κι ἂν θέλεις κάθε ἑλληνικὸ ὄνομα — καὶ μάλιστα ἐκεῖνα τὰ χρόνια καὶ μάλιστα στὰ πανεπιστήμια, δὲν ἔλεγε τίποτα. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα δεδομένο.

»Θὰ ἔλεγα ὅμως ὅτι ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία μπῆκα στὴν πολιτικὴ καὶ ἀσφαλῶς τὰ πρῶτα μεγάλα δικά μου βήματα καθορίστηκαν ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ ὅτι ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς «Ἑνώσεως Κέντρου». Μ᾽ αὐτὴ τὴν ἰδιότητα ἔζησα ἀπὸ κοντὰ πολλὲς φάσεις τῆς πολιτικῆς του ἱστορίας, τὶς στιγμὲς τὶς μεγάλες, τὶς ἐπαφές του μὲ τὸ λαό, τοὺς ἀγῶνες του, τὴν πολιτική του στρατηγική. Γιὰ τὸν πατέρα μου, ξέρεις, ἕνας λόγος στὴν πλατεία ἦταν ἀληθινὴ μυσταγωγία μὲ τὸ λαό.

»Ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἦταν μεγάλη πολιτικὴ σχολὴ καὶ μ᾽ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἐπίσης μὲ βοήθησε στὸ πολιτικό μου ξεκίνημα.

— Βέβαια, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ ὅτι εἴσαστε ὁ γιὸς τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου σᾶς στοίχισε πολλὲς προσωπικὲς καὶ λυσσαλέες ἐπιθέσεις. Ἐκεῖνο πάντως ποὺ πρέπει νὰ σᾶς ἀναγνωρίσει κανεὶς κ. Πρόεδρε καὶ ἀνεξάρτητα ἂν διαφωνεῖ ἢ ὄχι σχετικά, εἶναι πὼς αὐτονομηθήκατε πολιτικὰ πολὺ νωρίς, πὼς ἀκολουθήσατε θαρρετὰ τὴ δική σας πολιτικὴ πλατφόρμα.

«Ξεκινᾶς ἕνα ταξίδι, γιὰ τὴ Μάλτα, ἂς ποῦμε. Βάζεις πλώρη πρὸς τὰ ἐκεῖ. Βρίσκεις θαλασσοταραχή. Ἀναγκάζεσαι νὰ κόψεις ταχύτητα, νὰ λοξοδρομήσεις γιὰ νὰ μὴν πηγαίνεις κόντρα στὸ κῦμα. Ἀλλὰ δὲν ξεφεύγεις ἀπὸ τὸν προορισμό σου, πρὸς τὰ ἐκεῖ κατευθύνεσαι. Ἔχει σημασία, γιὰ νὰ φτάσεις, ὁ τρόπος ποὺ θὰ ταξιδέψεις καὶ θὰ τὰ καταφέρεις μέσα ἀπὸ τὶς δυσκολίες...».

— Ναί, μέσα σὲ δυὸ χρόνια. Ἔδωσα μιὰ φυσιογνωμία ἐντελῶς διαφορετική. Ἤμουνα «φορμαρισμένος», ποὺ λέμε. Δὲν μπῆκα στὴν πολιτικὴ γιὰ τὸ χατίρι τῆς πολιτικῆς. Ὅταν πρωτόρθα καὶ πῆγα στὸ Κ.Ε.Π.Ε., ἦταν γιὰ νὰ συμβάλω στὴ μελέτη καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας χωρὶς καμιὰ ἐπιστημονικὴ δέσμευση. Καὶ ὅταν μπῆκα στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, τὸ ἔκανα μὲ αἴσθημα χρέους καὶ μὲ στόχο τὴν ἀλλαγή. Ἴσως ὄχι βέβαια ὅπως σήμερα τὴν ἔχουμε προσδιορίσει στὸ ΠΑΣΟΚ. Ἀλλὰ πάντως μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀναγκαίου ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς Ἑλλάδος σ᾽ ἐκεῖνα τὰ δεδομένα πλαίσια. Ἀπὸ τότε πολὺ εὐαίσθητο γιὰ μένα θέμα ἦταν ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι εἶναι ἀδύνατο καὶ ἀπαράδεκτο, αὐτὴ ἡ χώρα νὰ καθοδηγεῖται ἀπὸ ξένα κέντρα ἀποφάσεων. Καὶ μαζὶ ἡ ἄσκηση μιᾶς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ὅταν μπῆκα στὴν πολιτική, εἶχα μέσα μου κατασταλάξει ὅτι ἦταν ἀναγκαῖο νὰ γίνουν ὅλα αὐτά, ποὺ μὲ ἔφερναν σύντομα σὲ ἀντίθεση ὄχι μόνο μὲ παράγοντες τῆς «Ἕνωσης Κέντρου», ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν πατέρα μου.

— Κύριε Πρόεδρε, ὁρισμένοι «πασοκολόγοι» ἐντρυφοῦν μὲ μανία σὲ ἀπόψεις σας τῆς προδικτατορικῆς ἐποχῆς γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι τότε λ.χ. ὑποστηρίζατε διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὶς προοπτικὲς τῆς Ε.Ο.Κ. κ.λπ. Νομίζω πὼς εἶναι ἐπαρκὴς ἐξήγηση ἢ ἀπάντηση ποὺ ἔχετε δώσει παλαιότερα πὼς οἱ ἀπόψεις αὐτὲς βρίσκονταν σὲ στενὴ συνάρτηση μὲ τὰ δεδομένα ἐδῶ καὶ 15—20 χρόνια ποὺ ἄλλαξαν (καὶ πράγματι ἄλλαξαν) στὸ μεταξύ. Γιὰ παράδειγμα μπορεῖ τὴν προδικτατορικὴ περίοδο νὰ εἶχε κανεὶς ἀντίρρηση γιὰ τὴν χρησιμότητα τοῦ ΝΑΤΟ, ἀλλὰ στὸ μεταξὺ ὑπῆρξαν τὰ δεδομένα τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας, τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς στὴν Κύπρο καὶ ἄλλα κατάδηλα πράγματα. Ἐνῶ, λοιπόν, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ κυβερνητικοὶ «πασοκολόγοι» ἀνθολογοῦν «δεξιὰ» σας κείμενα προδικτατορικά, αὐτὰ ποὺ μᾶς συνιστοῦν νὰ «φυλαχτοῦμε» ἀπὸ ἐσᾶς ἐντρυφοῦν σὲ κείμενα «ἀριστερὰ» τῆς ἐποχῆς τῆς χούντας καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου ἀπὸ τότε ἦταν ὑπὲρ τῶν μυστικῶν στρατῶν κ.λπ.

— Κοίταξε, ἡ περίοδος τῆς δικτατορίας ἦταν ἐκείνη ποὺ μὲ προβλημάτισε περισσότερο γιὰ τὸ ἑλληνικὸ πολιτικὸ πρόβλημα καὶ τοὺς σημερινούς μας σχεδιασμοὺς στὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ πραξικοπήματος ,εἶδα τὸ ἑλληνικὸ πρόβλημα ἐνταγμένο μέσα στὸ γενικότερο παγκόσμιο πλαίσιο συγκρούσεων, συσχετισμῶν καὶ ἐπιδιώξεων. Καὶ διαμόρφωσα ὁρισμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἀναγκαία πορεία, ποὺ ἔπρεπε νὰ πάρει αὐτὸς ὁ τόπος. Βέβαια, τότε ἦταν δικτατορία, ἕνα ξενοκίνητο στρατιωτικὸ καθεστὼς ποὺ γινόταν ὅλο καὶ περισσότερο καταπιεστικό, ἀπάνθρωπο καὶ ἀντιλαϊκό. Μέσα στὶς ἀναζητήσεις γιὰ τὴν ἀνατροπή του, βεβαίως δὲν μποροῦσες νὰ ἀποκλείσεις ὁρισμένες δυναμικὲς ἀναμετρήσεις. Ἡ τακτικὴ ἀντιμετωπίσεως μιᾶς δικτατορίας εἶναι διαφορετική, ποὺ παύει νὰ ἔχει νόημα ὅταν τερματίζεται καὶ ἡ δικτατορία. Αὐτὰ εἶναι πράγματα αὐτονόητα. Τί νὰ πεῖς; «Μωραίνει Κύριος ὃν βούλεται ἀπωλέσαι».

— Κύριε Πρόεδρε, ἀκόμα καὶ οἱ πολιτικοί σας ἀντίπαλοι, μπορεῖ νὰ διαφωνοῦν μὲ ὁρισμένες προτάσεις σας — καὶ δὲν ἐννοῶ τοὺς φανατικοὺς — παραδέχονται ὅμως ὅτι οἱ πολιτικές σας ἀναλύσεις εἶναι διεισδυτικὲς καὶ καίριες. «Μὲ τὸν Ἀνδρέα Παπανδρέου διαφωνοῦμε στὰ «διὰ ταῦτα»...», λένε χαρακτηριστικά. Μ᾽ ἕνα λόγο, δὲν ἔχουν πειστεῖ ἀκόμα ὅτι ἔχετε ὑπολογίσει καλὰ τὶς λεγόμενες ἰσορροπίες τοῦ τόπου. Τὸ στρατό, τοὺς Ἀμερικάνους, τὴ Δεξιά, τὸ μεγάλο κεφάλαιο καὶ ὅλες τὶς συναφεῖς ἀντιδράσεις. Βέβαια ἡ κουβέντα αὐτὴ πάει σὲ μάκρος, ἀλλὰ θὰ ἤθελα, πολὺ συνοπτικὰ νὰ μοῦ πεῖτε, πόσο ὑπεύθυνα ἀντιμετωπίζετε αὐτὲς ἢ ἄλλες ἰσορροπίες, τὶς Συμπληγάδες ποὺ λέτε κι ἐσεῖς.

— Τὶς Συμπληγάδες τὶς γνωρίζουμε καὶ θὰ τὶς ἀντιμετωπίσουμε. Γενικὰ θὰ σοῦ πῶ καὶ ἔχω μιλήσει ἀναλυτικὰ πάνω στὰ θέματα αὐτά, δὲν εἶναι τόσοι μεγάλοι καὶ τόσοι πολλοὶ οἱ «κίνδυνοι». Ἔχουμε ἄλλωστε κάποια ὡριμότητα ὅλοι μας ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τοῦ 1964—65. Στὴ σκέψη μας, στὸν προγραμματισμό μας μέσα στὸ ΠΑΣΟΚ λαμβάνουμε σοβαρὰ ὑπόψη τὴν παρουσία καὶ τὸ συσχετισμὸ αὐτῶν τῶν δυνάμεων, ὅταν γίνουμε ἐξουσία. Τὸ ΠΑΣΟΚ στὴν ἐξουσία. τὸ ἔχω ξαναπεῖ, εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔχω πεῖ μ᾽ ἕνα παράδειγμα: Ξεκινᾶς ἕνα ταξίδι, γιὰ τὴ Μάλτα, ἂς ποῦμε. Βάζεις πλώρη πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἐννοῶ τοὺς προγραμματικούς μας στόχους. Βρίσκεις ὅμως μποφώρ, στὸ δρόμο ποὺ δὲν τὸ περίμενες, βρίσκεις θαλασσοταραχή. Ἀναγκάζεσαι νὰ κόψεις ταχύτητα, νὰ λοξοδρομήσεις γιὰ νὰ μὴν πηγαίνεις κόντρα στὸ κῦμα. Ἀλλὰ δὲν ξεφεύγεις ἀπὸ τὸν προορισμό σου, πρὸς τὰ ἐκεῖ κατευθύνεσαι. Ἡ Μάλτα ὑπάρχει, δὲν εἶναι «γιὸκ» σὰν τοὺς Τούρκους καὶ ἔχει σημασία γιὰ νὰ φτάσεις ἐκεῖ, ὁ τρόπος ποὺ θὰ ταξιδέψεις καὶ θὰ τὰ καταφέρεις μέσα ἀπὸ τὶς δυσκολίες. Ἐμεῖς δὲν ὑποσχόμαστε θαύματα καὶ ἐπίγειους Παραδείσους. Ἐμεῖς, τοῦ ΠΑΣΟΚ εἴμαστε ἐγγύηση γιὰ ἕνα καλύτερο αὔριο τῆς πατρίδας μας, γιὰ μιὰ Ἑλλάδα ἀνεξάρτητη, γνήσια δημοκρατική, ἀσύγκριτα καλύτερη ἀπὸ τὴ σημερινή, ἀπὸ τὰ πρῶτα μας κιόλας βήματα.

— Ὁρισμένοι ἐπικριτές σας, κύριε Πρόεδρε, ποὺ συχνὰ ὑποκύπτουν στὴ γοητεία τῆς λασπολογίας, προσπαθοῦν νὰ βγάλουν συμπεράσματα ἀπὸ τοὺς θερμοὺς πατριωτικοὺς τόνους σας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὅτι ζήσατε πολλὰ χρόνια στὸ ἐξωτερικό. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι αὐτὸ εἶναι ἕνα κέρδος σας. Καὶ νὰ γιατί. Ἔχω παρατηρήσει ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ἔχουν ζήσει χρόνια σὲ ξένες χῶρες, ἔχουν μιὰ εἰδικὴ εὐαισθησία ἀπέναντι στὴν ἔννοια Ἑλλάδα καὶ πατρίδα. Μιὰ ἐξιδανίκευση καὶ μαζὶ μιὰ εὐθιξία ἰδιαίτερη καὶ ἕνα πόνο, ποὺ δὲν διακρίνει ὅλους ὅσους ζοῦν στὴν Ἑλλάδα. Ἀπόδειξη, ὅπως λέει κι ὁ Τσαρούχης, ὅτι οἱ Νεοέλληνες κάτοικοι κατάστρεψαν τὴ χώρα περισσότερο ἀπ᾽ ὅλους τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ κατακτητές. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μπορεῖτε ἐσεῖς νὰ μοῦ ἐξηγήσετε πῶς καὶ γιατὶ ἔχετε αὐτὴ τὴν κοινὴ στοὺς Ἕλληνες ποὺ ἔζησαν κι ἔξω, εἰδικὴ ἐθνικὴ εὐαισθησία;

— Πράγματι, ἐμεῖς ποὺ ζήσαμε ἔξω εἴμαστε πάρα πολὺ εὐαισθητοποιημένοι σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἰδιαίτερα οἱ ἐπιστήμονες. Εἶναι τόσοι πολλοὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, ποὺ εἶναι πρόθυμοι ν᾽ ἀφήσουν καὶ καριέρα καὶ οἰκονομικὲς ἀπολαυὲς καὶ νὰ ἔρθουν νὰ βοηθήσουν στὴν ἀνάπτυξη τῆς πατρίδας. Καὶ ἀποτελεῖ ντροπὴ γιὰ τὶς κυβερνήσεις τῆς «Νέας Δημοκρατίας» ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες ἐπιστήμονες ἦλθαν ἐδῶ καὶ τοὺς μεταχειρίστηκαν μὲ τὸ χειρότερο τρόπο. Τὸ ΠΑΣΟΚ, τὸ ἔχει διακηρύξει ἄλλωστε, θὰ ἀξιοποιήσει πολλοὺς τέτοιους ἐπιστήμονες καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο συστημα-

> Εἶμαι ἀνοιχτός μέ τούς ἀνθρώπους. Ἀκριβῶς γι' αὐτό λοιπόν, ἄν μέ ἀπογοητεύσει κάποιος ἡ ἐμπιστοσύνη μου κόβεται μέ τό μαχαίρι. Ἀντί νά ξεκινῶ μέ καχυποψία καί ν' ἀνοίγομαι σιγά - σιγά ἐλπίζοντας νά βρῶ ἀνταπόκριση, κάνω τό ἀντίθετο. Ἄν δέ βρῶ ἀνταπόκριση, τότε τό πράγμα πάει στραβά».

τικό. Ξέρεις ὅλοι οἱ ἀπόδημοι Ἕλληνες ἔχουν τή νοσταλγία νά γυρίσουν, ὅλοι θέλουν νά προσφέρουν, τούς γίνεται κυρίαρχο τό αἴσθημα νά προσφέρουν. Ὁμολογῶ ὅτι τόσο ἡ ξενητιά μου ὅσο καί ἡ ἐξορία μου τήν περίοδο τῆς δικτατορίας, μοῦ ἔχουν δώσει αὐτή τήν εὐαισθητοποίηση ἀπέναντι στά ἑλληνικά πράγματα καί προβλήματα. Ξέρεις ὅταν μετά ἀπό χρόνια πρωτοῆλθα στήν Ἑλλάδα, μέ συγκίνησε πολύ κάτι πού μοῦ εἶπε ὁ πατέρας μου: «Ἀνδρέα, πόσο καλά μιλᾶς τά ἑλληνικά, πῶς δέν τά ξέχασες;».

— Πράγματι κύριε Πρόεδρε, ἴσως εἴστε ἀπό τούς λίγους Ἕλληνες πού χειρίζονται τόσο καλά τή γλώσσα, πού μποροῦν νά τήν μιλήσουν μέ τόση ἄνεση καί νά τήν κάνουν ὄργανο προσέγγισης τόσο πρός τόν ἐπιστήμονα, ὅσο καί πρός τόν ἁπλό ἄνθρωπο...

— Λοιπόν, αὐτό εἶναι μιά ὀφειλή πρός τή μητέρα μου, μέ τήν ὁποία ἀσκοῦσα καθημερινά τά ἑλληνικά, τόσο τήν καθαρεύουσα, ὅσο καί τή δημοτική, τόσο στή σύνταξη, ὅσο καί στούς ἄλλους γραμματικούς κανόνες. Εἶχε σ' αὐτό ἡ μητέρα μου, πού εἶχε σπουδάσει Φιλολογία, μιά συνεχή ἐπιρροή ἐπάνω μου. Τῆς τό χρωστάω, ὅπως ἐπίσης ἡ Μαργαρίτα καί τά παιδιά. *Μέ ρώτησες γιά τήν εὐαισθησία μου στά ἑλληνικά ἐθνικά θέματα, πού λέμε καί* συνεχίζω. Ξέρεις ὅλη αὐτή ἡ εὐαισθητοποίηση στό ἐξωτερικό γιά τά ἑλληνικά προβλήματα, ἐξηγεῖ καί τή διαφορετική στάση ἀπέναντι στούς ξένους, δηλαδή ἀπέναντι σέ ὁρισμένες ἄλλες χῶρες καί ἡγεσίες. Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα δέν εἶχε ἀποτινάξει ποτέ τά δεσμά της ἀπό τίς λεγόμενες προστάτιδες δυνάμεις, εἶχε γίνει σχεδόν παράδοση ἕνα αἴσθημα μειονεξίας καί αὐτοϋποταγῆς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πρός ὁρισμένες χῶρες τῆς Εὐρώπης καί τά τελευταῖα χρόνια πρός τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Γαλουχήθηκαν οἱ ἄνθρωποι ἀπό τόν περασμένο αἰώνα, μέ κάποιες ἐξαιρέσεις βέβαια, μ' ἕνα αἴσθημα μειονεκτικό, ἀκριβῶς καί μόνο ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα ἦταν μιά μικρή χώρα. Ἐγώ ἔχω μιά ἄλλη προϊστορία καί ἐμπειρία. Ἀκριβῶς γιατί ἔζησα στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες καί ἀργότερα στήν Εὐρώπη, ἀκριβῶς γιατί εἶχα στενές σχέσεις μέ ὅλη τή γενιά τῶν ἐπιστημόνων πού κυβέρνησε μέχρι πρόσφατα σέ δημοκρατικές κυβερνήσεις, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶχα σάν καθηγητής προσβάσεις σέ μιά ὄψη τοῦ ἀμερικανικοῦ κατεστημένου, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶχα ἀξιόλογες γνωριμίες στήν Εὐρώπη, ἦταν φυσικό τοῦτο. Νά βλέπω δηλαδή πολύ διαφορετικά τίς ΗΠΑ καί ἐννοῶ τήν ἡγεσία τους, μέ ἕνα τρόπο πολύ διαφορετικό ἀπό ἕναν πολιτικό, πού ἔχει ζήσει στήν Ἑλλάδα. Μέ ποιά ἔννοια; Τούς γνώρισα σάν μηχανισμούς, ἔμαθα τόν τρόπο σκέψης τους, ἤξερα τούς διάφορους συσχετισμούς δυνάμεων, ποιοί πραγματικά κυβερνοῦν ἀπό τά παρασκήνια, πότε ἐπιμένουν σέ κάτι ἀλλά καί πόσο μποροῦν νά ὑποχωρήσουν καί πότε. Δέν τούς ἔβλεπα, μ' ἕνα λόγο μεταφυσικά, μοιρολατρικά, ἀλλά γνωρίζοντας καλά μηχανισμούς, πρόσωπα καί ἐπιδιώξεις, ἔβλεπα καί βλέπω πῶς θά ἐπιτευχθεῖ αὐτό τό ὅραμα, τό σφυρηλατημένο στήν ἀποδημία καί τήν ξενητιά. γιά μιά Ἑλλάδα ἐλεύθερη καί ἀνεξάρτητη, γιά μιά Ἑλλάδα πού θ' ἀνήκει στούς Ἕλληνες ἀπό τήν προδικτατορική ἐποχή κιόλας.

— Κύριε Πρόεδρε, οἱ ἐπικριτές σας ὑποστηρίζουν συχνά ὅτι τό ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει δοκιμασμένους ἀνθρώπους γιά νά κυβερνήσει, ὅτι δέν ἔχουν πεῖρα διοικητική μεγάλη. Τί λέτε σχετικά;

— Τί πάει νά πεῖ ὅτι τό ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει ἀνθρώπους! Κατ' ἀρχήν, ποιούς ἔχει ἡ «Νέα Δημοκρατία»; Μέτρησε ὀνόματα, ἀπό τά πιό γνωστά, γιά νά δεῖς μόνος σου πόσες καί πόσες ἀποτυχίες θά σοῦ θυμίσουν. Τό ΠΑΣΟΚ ἔχει ὄχι ἕναν καί δύο, ἀλλά δεκάδες ἀνθρώπους μέ σπουδές, μέ αἴσθημα εὐθύνης, μέ πεῖρα διοικητική καί ἐπιτελική καί — κυρίως — ἄφθαρτους, γιατί αὐτό μετράει πολύ. Δές τούς νέους «οἰκονομολόγους» τῆς κυβέρνησης τῆς «Νέας Δημοκρατίας». Αὐτούς πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι οἱ ἐγχώριοι μονεταριστές, αὐτοί πού ἔχουν ἐνστερνιστεῖ τόν ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό. Δέν ἔχουν κάν συλλάβει τό νόημα τῆς οἰκονομικῆς πορείας, τά προβλήματα τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας καί τά ἑλληνικά, πού πάνε ἀπό τό κακό στό χειρότερο. Δέν εἶναι μόνο ἡ ἔλλειψη ἱκνότητας, εἶναι καί ἡ ἔλλειψη ἤθους ἐπιστημονικοῦ καί πολιτικοῦ. Εἶδες στό «Βῆμα» τή διαμάχη τοῦ καθηγητῆ Ἀγγέλου Ἀγγελόπουλου μέ τόν ὑπουργό Συντονισμοῦ. Εἶδες πῶς ὁ Ἀγγελόπουλος βρῆκε μιά σειρά ἀπό ψεύδη, τά ὁποῖα καί κατήγγειλε. Δέν μπορεῖ νά ψεύδονται μ' αὐτό τόν τρόπο. Γιατί ἔτσι ποιά εἶναι ἡ μόνη τους δοκιμασία; Ἡ ἀποτυχία, ἡ ρουσφετολογία, καί ἡ παραπλάνηση. Ἄλλωστε, τό πράγμα μιλάει μόνο του. Οἱ ὑπουργοί καί τά στελέχη τά κυβερνητικά τῆς «Νέας Δημοκρατίας», χωρίζονται σέ δυό κατηγορίες: Σ' ἐκείνους πού ἔχουν κάνει πολλά καί σ' ἐκείνους πού ἔχουν κάνει λιγότερα λάθη. Γιά τά στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ, τή νέα γενιά τῶν ἐπιστημόνων καί τῶν εἰδικῶν πού διαθέτει, ἐκεῖνο πού μπορῶ νά παρατηρήσω εἶναι, ὅτι δέν τούς δόθηκε ἀκόμα ἡ δυνατότητα νά δείξουν τά προσόντα τους, νά γίνουν αὐτό πού λέμε «ὁρατοί». Καί πρέπει νά σοῦ πῶ ὅτι τά στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ σέ σύγκριση μέ τά στελέχη τῆς «ΝΔ», εἶναι καί περισσότερα καί ἱκανότερα καί χωρίς καμιά φθορά καί ἰδιοτέλεια.

»Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά πῶ ὅτι ὑπάρχει κάποιος μέσα στή «Νέα Δημοκρατία», πού ἀποτελεῖ ἐξαίρεση καί πάντοτε ἐγώ τόν τιμῶ ἰδιαίτερα γιά τό ἦθος καί τίς ἱκανότητές του. Εἶναι ὁ Παναγιώτης Παπαληγούρας.

— Κύριε Πρόεδρε, ποιές εἶναι οἱ σχέσεις σας μέ τούς συνεργάτες σας; Ὁρισμένοι λένε ὅτι μερικές φορές ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, μή θέλοντας νά σέ πικράνει ὅταν τοῦ ζητήσεις κάτι ἤ ὅταν κουβεντιάζεις μαζί του, τελικά, δέν σοῦ λέει ὅλη τήν ἀλήθεια πού ἔχει κατά νοῦ. Εἶναι ἔτσι; Γιατί ἐγώ προσωπικά, δέν ἔχω τέτοια ἐμπειρία, οὔτε καί ἄλλοι γνωστοί μου...

— Ξέρεις, ἡ βασική μου τοποθέτηση ἀπέναντι στούς ἀνθρώπους εἶναι πολύ θετική. Εἶμαι πολύ ἀνοιχτός. Ἀκριβῶς, γι' αὐτό, λοιπόν, ἐάν καί ὅταν ὑπάρξουν ἀπογοητεύσεις πού κλονίζουν αὐτή τήν ἐμπιστοσύνη πού τόσο ἔχω δώσει στό ξεκίνημα, τότε πράγματι ἀλλάζω μορφή σχέσης, γίνεται αὐταρχική, ἐχθρική χωρίς καμιά ἐμπιστοσύνη. Καί ἄσχετα τί θά γίνει μέ τό συνεργάτη ἤ τό φίλο μου, ἡ ἐμπιστοσύνη κόβεται μέ τό μαχαίρι. Ἀντί νά ξεκινῶ μέ καχυποψία καί σιγά - σιγά ν' ἀνοίγομαι ἐλπίζοντας καί περιμένοντας νά βρῶ ἀνταπόκριση, κάνω τό ἀντίθετο. Ἄν δέν τή βρῶ, τότε τό πράγμα πάει στραβά.

»Τώρα τό ἄλλο. Γενικά, ξέρεις, μοῦ εἶναι ἀντιπαθητικό νά πικραίνω ἀνθρώπους. Βέβαια δέ μπορεῖ νά εἶσαι μέ ὅλους καλός, μέ τήν ἔννοια νά κάνεις ὅ,τι σοῦ ζητοῦν. Δέ γίνεται αὐτό καί δέ χρειάζεται πολλή φιλοσοφία. Πρέπει νά πῶ ὅτι ἀρκετές φορές εἶμαι ὑποχρεωμένος νά κάνω κάτι, νά πάρω μιά ἀπόφαση, πού πρέπει νά παρθεῖ μέ ἄλλα κριτήρια καί ὄχι τά συναισθηματικά. Προσπαθῶ, εἶναι ἀλήθεια, νά μήν πικραίνω τό συνομιλητή μου, νά τοῦ ἐξηγῶ δηλαδή μέ πειστικό τρόπο καί νηφάλιο, γιατί στέκομαι στά θέματα ἀρχῶν, γιατί πρέπει νά γίνει ἔτσι κι ὄχι ἀλλιῶς. Βέβαια, ἔχω ἀρκετά περιθώρια ἀνοχῆς, κατανόησης καί ἴσως σ' αὐτό δημιουργοῦνται οἱ παρεξηγήσεις. Ἀλλά κανείς δέ μπορεῖ νά πεῖ καί δέν τό ἔχει πεῖ ποτέ ὅτι ἀνέτρεψα μιά συμφωνία, μιά κατηγορηματική μου δέσμευση.

»Θέλω νά σοῦ πῶ, λοιπόν, ὅτι ἄλλο ἄν διαφωνεῖς μέ κάποιο κι ἄλλο ὁ τρόπος πού διαφωνεῖς. Τό παράπονο αὐτό πού μοῦ λές, ἔχει, ξέρεις καί ὁ Γ. Ράλλης. Ἔχει τήν ἐντύπωση, δηλαδή, ὁ κ. Ράλλης, ὅτι ἡ συζήτηση μας εἶναι σέ ἄλφα κλίμα καί μετά οἱ δηλώσεις μου σέ βῆτα.

»Ἐγώ, ὅμως, ποτέ δέν εἶμαι διαφορετικός στίς θέσεις μου. Κι ἄν ἄλλοι καταλαβαίνουν λάθος, δέν εἶναι δικό μου φταίξιμο. Ἄλλο ἄν διαφωνεῖς καί ἄλλο ὁ τρόπος πού διαφωνεῖς. Ἄλλο δηλαδή ἄν στό ἀνθρώπινο ἐπίπεδο ὑπάρχει μιά ἐπαφή, μιά κατανόηση ἤ ἕνας τρόπος πολιτισμένος καί ἄλλο ἄν αὐτό πρέπει νά προδικάζει — καί δέν πρέπει — τήν πολιτική μου ἀπόφαση. Ἄλλωστε, αὐτό τό κλίμα, πού δημιουργῶ στίς συζητήσεις μου δέν εἶναι σκόπιμο, γιατί εἶναι γενικό πρός ὅλους. Εἶμαι ἀνοιχτός, ἀκούω μέ προσοχή τόν ἄλλο — ὅλα αὐτά εἶναι μέσα στό χαρακτήρα μου.

— Κύριε Πρόεδρε, εἴστε ἕνας λαϊκός ἡγέτης μεγάλης ἐμβέλειας, ἀσύγκριτα χαρισματικός καί ἀποτελεῖτε τό «ὑπ' ἀριθμόν ἕνα» ἀτοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ. Θά μπορέσει τό ΠΑΣΟΚ νά κυλήσει μόνο του, χωρίς ἐσᾶς;

— Ἔτσι τό θέλω καί ἔτσι τό ἐλπίζω. Δέ θά ἤθελα νά κάνω τό λάθος — γιατί ὑπάρχουν πολλά ἀρνητικά παραδείγματα — νά μή βοηθήσω στήν προετοιμασία τῆς διαδοχῆς μου, στή συνέχεια τοῦ ΠΑΣΟΚ καί χωρίς ἐμένα. Αὐτό πηγάζει ἀπό μιά γενική μου τοποθέτηση, ὅτι καθῆκον κάθε πολιτικοῦ καί κάθε ἀνθρώπου θά ἔλεγα, εἶναι νά σκέπτεται τή διαδοχή του, τή συνέχεια αὐτοῦ πού ἔχει ἀρχίσει ἤ βάλει σέ δρόμο. Τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἕνα ἀληθινό φυτώριο στελεχῶν καί αὐτό εἶναι πού μέ κάνει αἰσιόδοξο.

— Πάντως ἐδῶ δέ βλέπω κανένα τέτοιο χαρισματικό στέλεχος, πού μπορεῖ νά σᾶς ὑποκαταστήσει στό μέλλον μέ ὅλα τά στοιχεία τῆς δικῆς σας προσωπικότητας.

— Κοίταξε, ὁ ἱδρυτής ἑνός κόμματος, ὁ πρωτεργάτης σέ μιά προσπάθεια ἀλλαγῆς, ὁπωσδήποτε πρέπει νά ἔχει αὐτά τά χαρακτηριστικά, πού ἐσύ λές χαρισματικά, πού τά συμπυκνώνεις σ' αὐτό τόν ὁρισμό. Δέ νομίζω πῶς ὁ διάδοχός μου πρέπει νά ἔχει ἀπαραίτητα αὐτά τά χαρακτηριστικά. Χρειάζεται ὅμως νά ἐκπληρώνει τρεῖς βασικές προϋποθέσεις. Νά ἔχει σαφή ἰδεολογική ταυτότητα, μιά πολιτική ἱστορία πού νά ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιά τόν κόσμο καί τό λαϊκό κίνημα καί νά ἔχει ἀναδειχτεῖ ἀπό γνήσιες διαδικασίες σάν ὁ ἱκανότερος γιά τήν περίσταση. Καί δέ νομίζω πῶς τό τρίπτυχο αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων εἶναι «ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ» μέσα στό ΠΑΣΟΚ.

— Πιστεύετε κύριε Πρόεδρε ὅτι ἡ σταδιακή ἀνάδειξη τοῦ διαδόχου σας θά διευκολυνθεῖ ὅταν τό ΠΑΣΟΚ γίνει σύντομα κυβέρνηση;

— Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Θά δοκιμαστοῦν πολλοί ἄνθρωποι σέ ὑπεύθυνα πόστα κάτω ἀπό τήν κριτική τοῦ λαοῦ καί μέσα ἀπό τά προβλήματα πού μᾶς περιμένουν. Τό ΠΑ.ΣΟ.Κ. ἐπικεφαλῆς τοῦ λαϊκοῦ κινήματος τῆς χώρας μας, ἔχει τίς καλύτερες προοπτικές γιά τό μέλλον.

●

Εφτά χρόνια χωρίς ανάσα

ΕΧΕΙ ΣΑΡΩΣΕΙ τρεῖς καί τέσσερις φορές τήν Ἑλλάδα, ἐπικοινωνώντας μέ τό λαό καί τά στελέχη τοῦ Κινήματος. Ἔχει ἔρθει σέ ἄμεση ἐπαφή μέ χιλιάδες ἐκπροσώπους κοινωνικῶν ὁμάδων. Μίλησε μέ δεκάδες ἡγέτες κρατῶν, προοδευτικῶν κομμάτων καί κινημάτων ξένων χωρῶν, σέ δεκάδες ἐπίσης ταξίδια του στό ἐξωτερικό. Ὀργάνωσε, ἡ συμμετεῖχε μέ πρωταγωνιστικό ρόλο, δεκάδες συσκέψεις καί συνέδρια, στήν Ἑλλάδα καί τό ἐξωτερικό, ὅπου οἱ προτάσεις του ἀνοίγουν νέους ὁρίζοντες στούς διεθνεῖς συσχετισμούς. Δίκαια μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ ὁ πιό δραστήριος Ἕλληνας πολιτικός. Καί μάλιστα σέ μιά περίοδο πού ἦταν ἀκόμη στήν ἀντιπολίτευση.

Προσεγγίζουν τίς 200 οἱ ὁμιλίες τοῦ προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ σέ κομματικές συγκεντρώσεις καί εἰδικές συσκέψεις ἤ συνεστιάσεις.

Οἱ ὁμιλίες αὐτές, δέν εἶναι ποτέ τυπικοί χαιρετισμοί καί χαρακτηρίζονται ,κάθε φορά, γιά τόν ἀναλυτικό τους χαρακτήρα, τήν ἐπεξεργασμένη στρατηγική ἤ τακτική ἀντίληψη τοῦ Κινήματος πάνω σ' ἕνα θέμα καί τομέα (ἐκπαίδευση, συνδικαλισμός, τοπική αὐτοδιοίκηση, συγκεκριμένη πολιτική κατάσταση).

Πυκνή καί ἀδιάλειπτη εἶναι ἡ προσωπική ἐπικοινωνία τοῦ Προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ μέ τήν ἑλληνική ἐπαρχία σέ πολλαπλά ἐπίπεδα. Ἕνα ἀπό αὐτά εἶναι οἱ συχνές κομματικές συγκεντρώσεις κατά γεωγραφικά διαμερίσματα, ὅπου ἐξετάζεται ἡ συγκεκριμένη πολιτική καί ὀργανωτική κατάσταση καί συζητεῖται ἕνα φάσμα προβλημάτων. Ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο ἐπικοινωνίας σέ συστηματική βάση εἶναι οἱ προσωπικές ἐπαφές τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου μέ στελέχη τοῦ Κινήματος ἀπό κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδας καί στά πλαίσια τῆς ὑλοποίησης τῆς γενικῆς ἀρχῆς (καί προτεραιότητας) γιά τήν «ἐκτός Λεκανοπεδίου Ἀττικῆς» Ἑλλάδα.

Μέ ἐξαίρεση καί σ' αὐτή τήν περίπτωση τῶν προεκλογικῶν ὁμιλιῶν καί χαιρετισμῶν, καταγράφουμε ἀπό τό 1975 ὡς σήμερα αὐτή τήν συστηματική ἐπαφή τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέυ μέ τήν ἐπαρχία καί τούς ἀνθρώπους της.

- Τό 1975 στή Λάρισα, τό Ἡράκλειο, τήν Κέρκυρα, τή Ρόδο, τήν Πάτρα, τό Λουτράκι καί τή Θεσσαλονίκη.
- Τό 1976 στή Μυτιλήνη, στήν Πέτρα Λέσβου, στή Δράμα, στήν Ἀλεξανδρούπολη, στά Ἰωάννινα.
- Τό 1977 στή Λάρισα, στά Σπάτα, στόν Πύργο Ἠλείας, στό Ἡράκλειο, στά Χανιά καί τό Ρέθυμνο.
- Τό 1978 καί τό 1979 στή Λάρισα (δυό φορές), στό Ἡράκλειο καί στό Κιλελέρ (κάθε χρόνο) καί στήν Πάτρα.
- Τό 1980 καί τό 1981 στήν Κέρκυρα, στούς Σοφάδες, στήν Καλαμπάκα, στήν Ἀλεξανδρούπολη, στήν Κομοτινή, στήν Ξάνθη, στήν Σπάρτη καί στή Ρόδο.

Ἡ διεθνής ἀναγνώριση τοῦ ΠΑ.ΣΟ.Κ. καί ἡ διεθνής καταξίωση τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου, δέν εἶναι τυχαία φαινόμενα, ἀλλά ἀποτελέσματα τῆς μεθοδευμένης ἐπαφῆς καί συνεργασίας μέ ξένες κυβερνήσεις, σοσιαλιστικά κόμματα, ἐθνικοαπελευθερωτικά κινήματα ἰδιαίτερα στήν Εὐρώπη, τά Βαλκάνια, τό μεσογειακό χῶρο καί τή Μέση Ἀνατολή.

Ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ ἔχει πραγματοποιήσει τά ἑξῆς ταξίδια στό ἐξωτερικό ἐπικεφαλῆς ἀντιπροσωπειῶν τοῦ Κινήματος:

- Τό 1975 στή Συρία (Μάιος) καί στό Ἰράκ (Νοέμβριος).
- Τό 1976 στή Γαλλία καί Ἰταλία (Ἰανουάριος), στή Γιουγκοσλαβία (Φεβρουάριος) καί Ρουμανία (Μάρτιος), στή Βουλγαρία (Ὀκτώβριος) καί στήν Ἰσπανία (Νοέμβριος). *Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τόσο τό ταξίδι στή Γαλλία, ὅσο καί στήν Ἰταλία εἶχαν, μεταξύ ἄλλων, σκοπό τήν* προώθηση τῆς συνεργασίας τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων τῆς μεσογειακῆς Εὐρώπης, ἰδέα πού ἐξελίχθηκε σέ θεσμό τά τελευταῖα χρόνια μέ τίς περιοδικές Συνδιασκέψεις.
- Τό 1977 στή Λιβύη (Φεβρουάριος), στή Γαλλία (Μάρτιος) καί στή Μάλτα (Ἰούνιος).
- Τό 1978 στή Γιουγκοσλαβία (Φεβρουάριος), στή Νορβηγία καί τή Σουηδία (Μάιος) καί τό 1979 στήν Οὐγγαρία (Νοέμβριος). Αὐτό τό χρόνο ἔγινε στήν Ἑλλάδα ἡ Μεσογειακή Συνδιάσκεψη, μέ πρωτοβουλαί τοῦ ΠΑΣΟΚ.
- Τό 1980 στό Ἰράκ καί τή Γερμανία (Μάρτιος), στή Γιουγκοσλαβία (Μάιος) ,στήν Ἰσπανία (Ἰούνιος), στή Γαλλία καί Πορτογαλία (Σεπτέμβριος), στήν Ἀγγλία (Νοέμβριος).
- Τό 1981 στή Γαλλία (Μάρτιος), στή Βουλγαρία (Ἀπρίλιος), στή Ρουμανία (Μάιος), πάλι στή Γαλλία (Μάιος) καί στή Γερμανία (Ἰούλιος).

Ὁμιλίες στή Βουλή

Πολύ συχνά ὁ Πρόεδρος τοῦ ΠΑ.ΣΟ.Κ. κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου βρίσκεται στά γραφεῖα τοῦ Κινήματος στή Βουλή, ὅπου συζητᾶ τά θέματα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου καί τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας μέ τούς κοινοβουλευτικούς ἐκπροσώπους κ.κ. Ἰωάννη Ἀλευρᾶ καί Γιάννη Χαραλαμπόπουλο καί τούς βουλευτές.

Ἀκριβῶς εἴκοσι ὀκτώ εἶναι οἱ ὁμιλίες τοῦ Προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ στό Κοινοβούλιο οἱ ὁποῖες — κατά γενική ὁμολογία — συνέβαλαν στήν προβολή τῆς χαρισματικῆς του προσωπικότητας καί στήν ἀποσαφήνιση τῶν θέσεων τοῦ Κινήματος. Ὡς τό Μάιο τοῦ 1980 ὁ κ. Ἀνδρ. Παπανδρέου ἦταν — ἀκόμα καί γιά τούς ἐπικριτές του — «ἰσότιμος» σέ κοινοβουλευτικό κῦρος καί ἐπιρροή μέ τόν κ. Κων. Καραμανλῆ καί ἀπό τότε θεωρεῖται ὁ «πρῶτος κοινοβουλευτικός ἄνδρας τῆς χώρας».

●